

С. ТАРАНУШЕНКО — ДОСЛІДНИК ПАМ'ЯТОК НАРОДНОГО
МИСТЕЦТВА ЛУГАНЩИНИ XVIII — ПОЧ. XX СТ.

Лідія Борщенко (м. Луганськ)

Щоразу, коли піднімається питання про мистецтво Луганщини XVIII – поч. XX ст., відчувається відсутність докладних і науково точних описів, монографічних досліджень та публікацій. Особливо це актуально сьогодні, тому що наукова постановка питання історії українського мистецтва, а точніше – новий підхід до її висвітлення, неможливі без умови досконалого монографічного дослідження місцевих шкіл, бо тільки вони можуть дати матеріал для широкого синтезу. Ось чому ми знову і знову мусимо звертатися до видань минулих часів, архівів, відшукуючи згадки про пам'ятки старожитностей, на які була багата Луганщина.

Значна частина теперішньої території області входила до складу Слобожанщини¹. У зв'язку з чим проблеми історії та розвитку архітектури, образотворчого мистецтва краю кін. XVIII – поч. XX ст. доцільно висвітлювати у контексті історії слобожанського мистецтва.

У монографії “Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України”² С. А. Таранушенко розповідає про втрачені на сьогодні церкви у селах Осинове та Смоляникові на Луганщині. Науковці добре знайомі з описами цих церков. Але мало хто знає, що досліджував їх видатний знавець української старовини у 1928 р. з групою наукових співробітників Харківського музею українського мистецтва на Старобільщині. І ще менше коло сучасників знає про те, що в Інституті рукопису до сьогодні збереглися архівні матеріали експедиції. З них ми дізнаємося, тоді було не тільки досконало досліджено культові архітектурні пам'ятки, а й зібрано значний етнографічний матеріал, вивчалися твори народного мистецтва. С. Таранушенко вів щоденник під час наукових експедицій, у якому докладно записував усе, що його зацікавило як науковця.

В архіві дослідника збереглися

“Нотатки з подорожі по Слобожанщині 1927-1928 рр.” У цьому ж фонді зберігаються й фотографії, зроблені під час експедиції, на яких зафіксовані селянські хати, вітряки, комори й найголовніше – церкви, ікони, зразки настінного хатнього розпису тощо³.

Передусім слід звернути увагу на малюнок Старобільського собору, зроблений С. Таранушенко під час подорожі. Окрім іншого, він свідчить також і про сумлінність дослідника, про його захопленість темою, справою, якій він віддав усе своє життя. А ось що пише автор про цей собор:

“...Закінчую групу 5-баштових церков згадкою про собор м. Старобільська (1789-1794). Він у головній своїй частині теж 5 баштовий. Його башти задержали основні форми дерев'яних українських монументальних будов: стіни – 4-гранники, що переходять у восьмерики рівні по ширині й довжині четверику, – риса, що її часто зустрічаємо і в дерев'яних наших пам'ятках, наприклад, в церкві Юрія м. Охтирки (див. мої “Пам'ятки мистецтва старої Слобожанщини”, табл. XXIV). Верхні частини башт виконано в характері українських церковних бань. Але Старобільський собор має ту істотну від попередніх пам'яток відміну, що його план собору має ту істотну від попередніх пам'яток відміну, що його план складається з чотирикутника й орієнтовані по сторонах світу, на південь – захід, південь – схід і т. д., чого в дерев'яних пам'ятках на Україні ніколи не зустрічаємо і що є характерною рисою російського будівництва.

Прим.: Старобільщина в дерев'яному монументальному – на жаль, дуже мало дослідженому – будівництві дає ряд дуже цікавих переходових від слобожанських до донських типів церков. Особливий інтерес викликають пам'ятки, де низ малюють мурований, а верх – дерев'яний; подібні зустрічаємо також на Чернігів-

щині (ц. Покрови в Нов.-Сіверському), на Поділлі (с. Сокіл, Каленецьк. пов., с. Давидківці Летичинського пов.) та інші".

Збереглися й записи, з яких можна дістати уявлення про іконостас Старобільського собору:

"Іконостас хорошого світлого живопису (неспокійний ритм), світло – синювато-зеленуватої гами. Місні ікони писані на вигнутих дошках. Царські врата мають головні срібні накладки з клеймами 1845 р. Є хороша академічна ікона Божої Матері. Високим художнім рівнем виділяються верхні медальйони центру і лівий (од глядача) притвори". Ці описи помічено С.Таранушенком за датою – 6.10.1928 року.

Далі, за хронологією дослідження, 8.10.1928, С. Таранушенко помічає план подальшої подорожі: "1. Старобільськ – Йовсуг (Євсуг) (кераміка) – Біловодське – Городище – Шуликівка; 2. Старобільськ – Лиман – Булавинівка – Писаровка (м-р) – Осинове – Білолуцьк / Осинове – Ново-Росош – Кам'янка (дер. ц.)", – а також опис церкви Різдва Богородиці у Смоляниновому.

Візьмемо з архівних матеріалів ті сторінки, які не просто доповнюють опубліковане С. Таранушенком у його монографії, а й цікаві тим, що в них відображено безпосередність сприйняття, перші враження, ще не вихолощені стандартом строгого наукового аналізу, прикрашені захопленням молодого дослідника своєю справою, залюбленістю в українську старовину.

"Весь верх зроблено гладко, чисто і доволі скучно. Підкресленої динаміки руху вгору він не дає. Зруб спокійно, в'янувато підноситься вгору і зменшується ступнево, рівномірно. Освітлення рівномірне, одноманітне. На Цар. вратах ік. шиті бісером, а листя ... копії з Рафаел. Мадони. Зовні західний фасад зведено дуже непогано і що низ мурований, крила дверей та великих вікон нічим не виявлено. Чотирикутник переходить у восьмерик пологим. Восьмерики, особливо верхні (дзвіниця), струмки. Ліхтарик низенький і добре закінчується хрестом.

Найкраще виглядає фасад південний.

Центр струнко й значно іде вгору і лише трохи сухуватий".

І ще одна думка дослідника, що не увійшла у статтю про Смоляникові у монографії С. Таранушенка. "Сл. Смолянової лежить на пд. від Староб. на тер. колиш. Острогожського слобідського полку. Землі Остр. полку колонізували в XVII ст. "черкаси", що значними масами переселялися сюди з Правобережжя, а також з тепер. Полтавщини та інших Слобідських полків. Виселялися на Староб. вихідці з сусідньої землі донських козаків. Московск. уряд, з свого боку, виселяв сюди своїх служилих людей. Таким чином, р н сл. Смолянової, розташований на межах України і Донщини, перебував у сфері складних культурних впливів. Цим пояснюються особливості компоновки і характер архітектурних форм у Смоляновому. В них ми спостерігаємо риси перехідного – від слобожанського до донського типу".

Усі зазначені нами вище особливості в композиції, формах і пропорціях Смоляниновської церкви (неодноразові повторення якогось одного розміру, форми чи засобу в кожному з трьох верхів свідчить про певну убогість художнього мислення і відсутність творчої фантазії у майстра. – прим. Таранушенка) характеризують нашу пам'ятку як перехідну від слобожанського типу до типу донських церков (На жаль, донські церкви зовсім не досліджені. Рис. Ознобішина та кілька фото, опублікованих в "Известиях" архітектурних композицій, свідчать, що в основі донських типів лежать композиції і форми лівобережних (слобожанських) церков, в одних більше, в других менше модифікованих. – прим. Таранушенка). Ніяких ремінісценцій класицистичних елементів в Смоляниновській церкві не помітно.

12.10.1928 С. Таранушенко зробив такий запис: "Вчора вечером вернувся з Смолянинового. По дорозі в Штурмову фотогр. ц., перероблену. Хати в Співакові того ж типу, що й в Смоляникові. В Штурмовій же як і в Шульгіні. В Байдівці зафотогр. церкву.

Тут же є розписи, а в попередніх хатах вони зникають, як зникають і в

Ново-Астрахані. Кажуть, що їх багато в Лимані. А є баба в Підгорівці, під Старобільськом, що ходить і розмальовує хати". А на одному з аркушів з описом у Смоляниновому зберігся напис С. Таранушенка, зроблений ним поперек аркуша: "Старобільська хати відміні від північної й центральної Слобожанщини..."

В архіві зберігається і декілька фотографій іконостасів, зроблених під час експедиції по церквах Старобільського повіту. Вони доповнюють зроблені С. А. Таранушенком описи іконостасів у храмах Луганщини і дають можливість скласти уявлення про їхній художній рівень.

Найбільш поширеним видом народного мистецтва на території теперішньої Луганщини у XIX ст. було гончарство. Так, у 1900 р., за дорученням Харківського попереднього комітету по влаштуванню XII археологічного з'їзду, була проведена експедиція з виявленням етнографічних особливостей Старобільського повіту Харківської губернії (тепер Луганська обл.). За результатами експедиції виступала з доповіддю на сьомому засіданні названого комітету Є. П. Радикова⁴. Характеризуючи один із найстаріших центрів гончарного виробництва краю – с. Євсуг, дослідниця писала, що цим промислом займаються значна частина селян як допоміжним. Посуд виготовлявся у горнах дуже простої конструкції.

Дослідникам історії художньої культури Луганщини відоме і зауваження С. А. Таранушенка про те, що у книзі "Природа і населення Слобідської України" не означені чомусь такі осередки гончарства Старобільщини, як Євсуг, Бутків Хутір, Дінцівка⁵. Ці спостереження дослідника зроблені на підставі матеріалів експедиції, очолюваної С. А. Таранушенком у 1928 р., і зафіксовані у знайдених нами в архіві дослідника "Нотатках з подорожі по Слобожанщині".

Результати експедиційних досліджень взагалі широко висвітлені вченим у його наукових працях. Так, у роботі "Мистецтво Слобожанщини 17-18 ст."⁶ С. А. Таранушенко наголошував, що його зразки збереглися головним чином у пам'ятках монументальної культової

архітектури і живопису та дуже малій кількості предметів побутового характеру. Як зауважував С. А. Таранушенко, на Луганщині зразків старого народного мистецтва – гутництва, різьбярства, – майже не збереглося. Золотарство у різних селах на Старобільщині мало свої відмінні риси у типах прикрас. Вишиванка вивчена дуже мало. Писанка зовсім зникла. Збереглися рідкісні зразки, як зазначає автор, "мальованого дерева". Найпоширеніші мотиви композицій у золотарських виробках, килимах, вишиванках – мальовані вазони з квітами та букетами, перев'язані стрічкою⁷.

Згадані архівні матеріали значно доповнюють уявлення про мистецтво Слобожанщини і зокрема тієї частини Луганщини, що у свій час входила до неї, про що йдеться у працях С. Таранушенка, так і Г. Павлуцького та П. Фоміна.

Накопичений науковий матеріал, до речі, вельми незначний, що формує сьогодні наші уявлення про старовинне мистецтво краю, може бути розширений, а знання цього питання стане глибшим саме завдяки зверненню до архівних матеріалів С. А. Таранушенка. Тим більше, що наведений матеріал на сьогодні є унікальним, бо значна частина пам'яток, про які йдеться в описах, не збереглася до нашого часу.

¹ Радянська енциклопедія історії України. – К., 1972. – Т. IV. – С. 104–115.

² Таранушенко С. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. – К., 1976. – С. 109–114, 326–331.

³ Нотатки з подорожі по Слобожанщині 1927–1928 рр. / Інститут рукопису Національної наукової бібліотеки ім. Вернадського. – Ф. 278. – № 1349. – Арк. 73–89.

⁴ Радакова Е. Отчет о поездке по Сатробельскому узду // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII ерхеолонического съезда. – Т. I. – X., 1902. – С. 103–108.

⁵ Таранушенко С. Мистецтво Слобожанщини 17-18 ст. // Зб. "Мистецтвознавство". – X., 1928–1929. – С. 7–9.

⁶ Там само. – С. 8.

⁷ Там само. – С. 9.